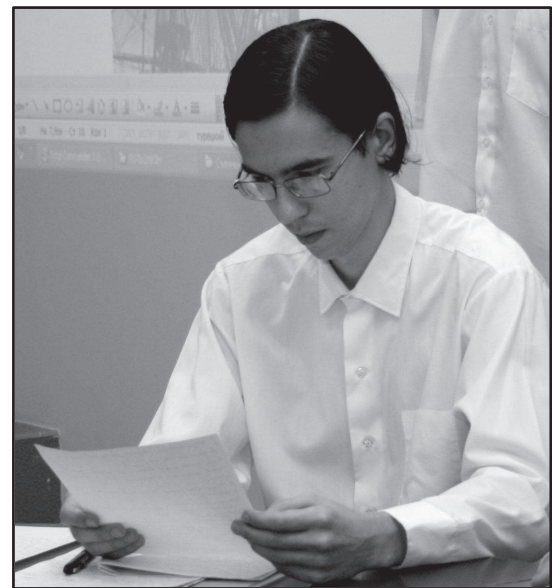

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОВСТАННЯ НА ПАНЦЕРНИКУ «КНЯЗЬ ПОТЬОМКІН ТАВРІЙСЬКИЙ» У ФОНДАХ ОДЕСЬКОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У статті розглядаються мемуари та інші документи особистого походження, які висвітлюють події на панцернику «князь Потьомкін Таврійський» у 1905 р. і зберігаються у фондах Одеського історико-краєзнавчого музею.

Ключові слова: панцерник «Князь Потьомкін Таврійський», 1905 р., революція, більшовики, спомини, Одеса, Румунія.

*Оглянешься - а вокруг враги;
Руки протянешь - и нет друзей;
Но если он скажет: "Солги", - солги.
Но если он скажет: "Убей", - убей.*
Едуард Багрицкий, 1929 г.

Події на панцернику «князь Потьомкін Таврійський» є одним із концептуальних міфів радянського революційного пантеону. «Непереможена територія революції», за словами самого лідера РСДРП(б) В. Ульянова (Леніна), втратила привабливість для широкого загалу, але як історичний феномен продовжує привертати увагу дослідників і краєзнавців [6]. У своїй відозві на події навколо повсталого панцерника Ленін двічі підкреслює важливість саме «громадянської війни» для революції, в якій повстання мало бути сигналом саме того, що настав фінальний акорд протиборства класів. Саме проти самодержавства виступив її оплот – армія та флот. Заклики лідера соціал-демократичної партії більше нагадують політичний памфлет, з викладом програми партії, але на довгий час саме цитовані вище слова стали хрестоматійними і безапеляційними для характеристики результатів і змісту виступу на панцернику. Ситуативні висновки, заклики і наміри В. Леніна видавалися за останнє слово у визначенні багатьох подій в історії, в тому числі і під час «першої російської революції» 1905-1907 рр. Темпоралізація (осучаснення фрагментів досвіду, які ми називаємо феноменами) утопії соціальної рівності досягла в працях Леніна апогею. Однак, як слушно відмічає видатний німецький теоретик історичної науки Р.

Козеллек утопія завжди приходиться до терору («терору доброчесності»)[5, 163]. Якщо ж гаслами і змістом соціальної філософії дії В. Леніна, слід за К. Марксом був конфлікт, то терор був неминучим, принаймні у реалізації цього можливого варіанту розвитку історії. Досить розлогий вступ має підвести читача до розуміння, що з плином часу, а саме у 1940-1950-ті рр., коли писалися мемуари, які аналізуються в статті, стереотипи сприйняття події повстання на панцернику «Потьомкін» завдяки механізму пропаганди і викоренення інакомислення замінили собою фактичний індивідуальний досвід акторів процесу (події). Тому надалі перспективним буде застосування історичної герменевтики для декодування прихованого змісту у текстах особистого походження, пов'язаних з подіями на панцернику «Князь Потьомкін Таврійський».

Історіографічний екскурс був би занадто розлогим, однак слід наголосити, що великий внесок у дослідженні цієї сторінки історії внесли такі дослідники, як Мельников Р. М., Столяренко М. А., Томілов С. А. Окремо слід підкреслити праці Ю. П. Кардашева, остання з яких побачила світ у 2008 р.

Виходячи з професійних інтересів і доступних джерел автор окреслює мету даної статті, як висвітлення джерелознавчого і загальноісторичного потенціалу документів особистого і офіційного походження очевидців подій 1905 р. на панцернику «князь Потьомкін Таврійський».

Історико-краєзнавчий музей м. Одеси, окрім експозиції, яка присвячена подіям 1905 р. на військовому кораблі та в самому місті, має цілу низку важливих, раніше неопублікованих (або опублікованих в іншій редакції) споминів, деякі приклади епістолярної спадщини, певну кількість документів офіційного походження, ілюстративні матеріали, як загального так і особистого ґатунку.

Формат статті не дозволяє нам звернутися до розлогого цитування і зображення широкого історичного тла подій 1905 р., а тому у фокусі уваги будуть незначні деталі, відмінні і схожі риси однотипних документів.

Спомини машиніста броненосця А.Ф. Царьова (1883 – 1970) машинописним текстом на 8 аркушах з двома аркушами автобіографічних фактів виконаних від руки є вельми цікавими для дослідника [4]. Написані у 1951 р. вони є ідеологічно «вірними»: на першій сторінці є посилення на Леніна, який характеризує революційну ситуацію 1905

р., автор також простежує керівну роль більшовиків в організації виступу на панцернику. Автор викладає офіційну точку зору на виступ: керівництво «севастопольської централки» вирішило визначити строки повстання саме на літні маневри Чорноморського флоту, матроси, які купували провізію в Одесі стали свідками розстрілу робітників, і після цього «у екіпажа панцерника ще більше піднявся настрій на користь революції» [4, 1-2].

За відмову споживати погане м'ясо було арештовано 32 чоловіки, у тому числі і сам А.Ф. Царьов. Помічник командира корабля Гіляровський наказав начальнику, старшині караулу Г. Вакуленчуку, розстріляти матросів. Відмовившись виконувати цей наказ Вакуленчук був вбитий офіцером, після чого почалася «ліквідація частини офіцера» [4, 3]. Далі А.Ф. Царьов описує процес підготовки і походу корабля до Одеси; стисло торкається слабкості більшовиків і агітації меншовиків. Невдачу з трьома пострілами, які мали досягти своєї цілі у скупченні військ він пояснює зрадою старшого наводчика Вадермеєра. В цілому дані спомини являють собою типовий приклад продукування радянського міфу революційного панцерника «Потьомкіна». Виклад тексту є конспективним з постійною апеляцією до авторитету (праці Леніна), актуалізація схеми у кінці (революційне минуле, традиції якого живуть у сьогоденні автора) – все це не дає нам змогу занести ці спомини до тих матеріалів, що проливають нове світло для деміфологізації подій на панцернику «Князь Потьомкін Таврійський». Але як типовий пам'ятник нашарування певних ідеологічних штампів, цей доробок заслуговує на увагу дослідників. Цінними є і автобіографічні довідки, які розміщені після спогадів.

Спомини Н.П. Рижего (1879 – 1965), мінного машиніста панцерника «Князь Потьомкін Таврійський» написані ним у 1955 р. Вони майже однакові за об'ємом (7 аркушів) з попередніми [2]. Н.П. Рижий починає свою розповідь з того, що характеризує ситуацію на морському флоті як виключно важку, підкреслює знущання офіцерів над матросами. Якщо офіцерів матроси називали не інакше як «драконами і гадами», то і серед матросів не було єдності [2, 1]. Н.П. Рижий характеризує групу матросів, які хотіли вислужитися; ототожнює їх з куркулями (так буквально у тексті – *авт.*), називає їх жлобами». Він підкреслює наявність на панцернику ще й «працівників з Миколаєва та Севастополя», які лагодили корабель вже на ходу. Надалі матрос розлого описує непрофесійність капітана першого рангу Є.М. Голікова (1854 – 1905).

Як виявляється «передові матроси» вже навесні 1905 р. зрозуміли необхідність збройного виступу проти царату, і саме новітній панцерник «Потьомкін» мав стати флагманом повставших. Однак він підкреслює, що, не зважаючи на існуючий план повстання і рішучість матросів, повстання на панцернику було випадковим і викликано було порченим м'ясом, яке знову фігурує, як ключовий фактор який призвів до вибуху невдоволення. Хоча сам Рижий відмічає, що обід виготовлений з черв'яками на кораблях Чорноморського флоту було явищем не рідким і проходило без наслідків [2, 5]. В цьому споміні також фігурує погроза Є.М. Голікова вішати бунтівників, а лакмусовим папірцем для переходу масового несвідомого (ненависті) до конкретних дій виступає як раз наказ принести брезент, який асоціювався у потьомкінців з розстрілом [2, 5]. Потім мінно-машинний квартирмейстер 1-ї статті А.М. Матюшенко (1879 – 1907) сам крикнув, що треба вішати Голікова на реї. У галасі лише 2-3 офіцера (з 27!) намагалися навести порядок і були вбиті. Частина, як офіцерів, так і матросів полишила корабель, так як для них виступ був «повною несподіванкою», по ним стріляли, були вбиті, але «не відомо, хто і скільки» [2, 6]. Описом вбивства капітана і лікаря завершується авторський текст. Цікавим виявляється одкровення Н.П. Рижего, що «революціонерів, які були готові всі революційні крайнощі було чоловік 70» [2, 7]. Автор надає досить неоднорідний матеріал, який виглядає цікавішим, ніж спомини Царьова зважаючи на більшу персоніфікованість, та окремі фактичні деталі, однак, автор не веде свою розповідь далі розправи з офіцерами, тому текст виглядає штучно скороченим. Окрім того ці «спомини» мають великий масив пізніших нашарувань: так історія з брезентом сягає коренями у часи зйомки фільму С. Ейзенштейном, і нічого близького з істиною не має.

Цікавим документом виявляється написані Н.П. Рижим спомини про роки проведені ним у Румунії [3]. 19 сторінок малого формату з рукописним текстом проливають світло на деякі сторінки з життя потьомкінців у еміграції. Так, зійшовши на узбережжя, моряки в першу чергу поділили судову касу і отримали по 80 франків на особу [3, 1]. На ці гроші було куплено цивільний одяг, а також, за словами Рижего, можна було «протриматися до получки» (!). Рижий коротко розповідає про роль потьомкінців в утворенні профспілок у Румунії, зв'язках з іншими революціонерами, у тому числі з З. Арборе-Раллі (1848 – 1933) [3, 3-19].

Матеріал, який називається «Прошло 50 лет со дня высадки потёмкинцев в Румынии» [7], написаний Н. Петровичем має риси конспективного викладу подій з акцентом на пам'ять І.А. Личова, учасника події на панцернику, члена судового комітету (1881 – 1972). Основну увагу автор приділяє подіям які відбулися вже після висадки потьомкінців в Констанці.

З аналізу його матеріалів ми бачимо, що моряків зустрічали гостинно, преса Румунії схвально зустріла прибуття броненосця до Румунії, і перебування близько 700 матросів на її території. Між тим, влада, намагаючись розпорошити носіїв революційних ідей, розбила їх на групи по 30-40 чоловік і відправила по містам Бирлад, Браїла, Галац, Калараш, Фокшани, Ясси, Плоєшті, Кимпінун та ін. Вже в липні 1905 р. було започатковано «Общество по оказанию помощи русским матросам», яке можна розглядати, як своєрідний орган, який повинен був допомогти матросам, які опинилися у скрутному положенні.

Основний пафос праці Н. Петровича – це продовження революційної боротьби матросами-потьомкінцями і в Румунії. Серед конкретних фактів Петрович наводить той факт, що саме потьомкінці сприяли створенню профспілки робочих-металістів, яка з представниками інших професій досягла у короткий термін чисельності 12 000 чоловік. Низка матросів прийняли участь у сільських заворушеннях 1907 р., після чого багато з них опинилися у в'язниці, і якщо для румунів покарання було обмежено 2-5 роками ув'язнення, то висилка іноземця до Російської імперії вела до суворішого покарання. Якщо було доведено приналежність до антиурядових політичних/терористичних організацій, то вирок міг бути довгостроковим засланням або навіть смертною карою.

Нарешті хочеться зосередити увагу на невеликих за об'ємом (лише 2 сторінки машинопису) споминах К.М. Добровольського, вугільника порту у 1904-1905 рр., написаних ним у 1955 р. [1]. З них ми можемо дізнатися, по-перше деякі прізвища тих вугільників, працівників порту, які допомагали повсталому панцернику, а по-друге, що за свою ініціативу і солідарність вони, а саме дев'ять чоловік, були заслані до Вологодської губернії [1, 2].

Таким чином, ми бачимо, що фонди історико-краєзнавчого музею м. Одеси мають певний масив матеріалів, у тому числі і особистого походження, які при належному аналізі з боку істориків і краєзнавців можуть пролити нове світло, якщо не на самі події (мається на увазі

площина збільшення фактологічної бази), то на усвідомлення побудови радянського міфу про «Потьомкін» і його побутування у формі споминів. Тому подальші розвідки, побудовані на основі краєзнавчих матеріалів, можуть бути перспективними.

Джерела та література:

1. *Воспоминания Добровольского К.Н. // Одеський історико-краєзнавчий музей (далі – ОІКМ). – Д-729. – 2 с.*
2. *Воспоминания Рыжего Н.П. // ОІКМ. – Д-1462. – 7 с.*
3. *Воспоминания Рыжего Н.П. «Потёмкинцы в Румынии» // ОІКМ. – Д-1463. – 19 с.*
4. *Воспоминания Царёва А. Ф. «Броненосец революции» // ОІКМ. – Д-719. – 8 с. (До того ж документу додана автобіографія написана на двох аркушах від руки).*
5. *Козеллек Р. Темпоралізація утопії // Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Зі статтею Ганса-Георга Гадамера / Пер. з нім. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – С. 153-173.*
6. *Ленин В.И. Революционная армия и революционное правительство. ПСС. – Т. 10. – С. 335 – 345.*
7. *Рукопись Петровича И. «Прошло 50 лет со дня высадки потёмкинцев в Румынии» // ОІКМ. – Д-15111. – 6 с.*

Stanislaw Kinka

Materials to revolt on an ironclad «Prince Potemkin Tavriyskiy» in funds of Odesa historical-regional museum.

Memories and other documents of the personal origin, which light up events on an Ironclad «Prince Potemkin Tavriyskiy» in 1905, are examined in the article, which are kept in the funds of the Odesa historical-regional museum.

Keywords: an Ironclad «Prince Potemkin Tavriyskiy», 1905, revolution, bolshevists, flashbacks, Odesa, Romania.